

Г.В. Марасіна

ЖІНКА У ВИРОБНИЦТВІ В ПЕРІОД “ЗАСТОЮ” (ПРОБЛЕМА КВАЛІФІКАЦІЇ)

У статті розглядається проблема низької кваліфікації жінок Радянської держави періоду “застою” в таких галузях виробництва, як машинобудування та металообробка, наводяться статистичні дані як у цілому по зазначенім галузям, так і по окремих заводах та професіях. У статті робиться висновок про значне відставання жінок від чоловіків за кваліфікаційним рівнем, а також те, що жінки були зосереджені переважно в масових професіях, що потребували низької або зовсім не потребували кваліфікації.

Ключові слова: кваліфікація, виробництво, машинобудування, металообробка, період “застою”.

У 1960 – х роках, з початком періоду “застою”, ситуація з кваліфікацією жінок майже не змінилася, порівняно з попередніми роками. Чоловіки продовжували займати найвищі посади. Це було обумовлене тим, що в професіях висококваліфікованого труда, як в “старих”, так і в “нових” галузях зайнятість жінок зростала дуже повільними темпами. Основними завданнями цієї статті є дослідження проблеми кваліфікації жінок в таких галузях виробництва, як машинобудування та металообробка, показ значного відставання жінок у кваліфікаційному відношенні від чоловіків, як у цілому в зазначених галузях, так і на окремих заводах та у професіях, констатування не значних, однак позитивних змін, які відбулися в період “застою” у становищі жінок на підприємствах.

Окремі напрямки поставленої проблеми знаходять своє відображення в дослідженні Котляр А.Е. та Турчанінової С.Я. [1], в якому автори наводять статистичні дані середніх тарифних розрядів робітників, роблять висновок про значне відставання жінок від чоловіків у кваліфікаційному відношенні. Цей же висновок підтверджується у статті Новикової Е. та Турчанінової С. [6], присвяченій кваліфікації жінок в машинобудуванні, а також порівнянню жіночої та чоловічої норми виконання робіт в виробництві. Дані про відсоток зайнятих у машинобудуванні та металообробці жінок, а також про їх культурно-технічний рівень за умов науково-технічного прогресу дає дослідження Юк З.М. [8]. Автор також вказувала на методи, якими жінки Радянського Союзу мали можливість отримати та підвищити кваліфікацію. Дослідження “Проблеми покращення використання жіночої праці” [7] також дає відомості про шляхи підвищення кваліфікації жінок у цілому по промисловості та по окремих її галузях. Дані по окремих заводах надають дослідження Михайлової Л. [5], Лукашук Ю. [2] та Маркарян М. [3].

Жінки, у більшості випадків, були зосереджені в масових професіях з невисокою складністю праці, які мали найвищими 2 – 3 розряди. Наприклад, доля жінок у такій професії як збиральник досягала 96 %, а ця професія тарифікувалася низьки-

ми розрядами, у середньому робітниці цієї професії мали 2 розряд. Чоловіки зберігали більшість в таких висококваліфікованих професіях, як електромонтер, слюсар-ремонтник, слюсар-інструментальник. І навіть, якщо жінки зустрічались у цих професіях, то вони все одно відставали від чоловіків у кваліфікаційному відношенні. Так, наприклад, середній розряд гальваніків-чоловіків складав 2,3 розряд, в той самий час як у жінок – лише 1,6; у шліфувальників-чоловіків – 2,9, у жінок – 2 розряд [1, с. 68]. Проаналізувавши ці дані, можна зробити висновок, що жінки поступалися чоловікам професійною майстерністю та складністю робіт в усіх масових професіях. Так жінки в середньому відставали від чоловіків в такій професії, як гальваніки на 1,3 розряди, а в професії шліфувальників майже на 1 розряд. У такій масовій професії, як токар по металу доля жінок за даними машинобудівних заводів Ленінграда складала 1962 року – 10,7 %, 1965 року – 9,6 %, 1969 року – 14 %, у нових професіях висококваліфікованої праці, навіть таких, які зовсім не шкодили жінкам ані умовами праці, ані змістом операцій, що виконувалися, наприклад, наладчик радіоапаратури чи електроапаратури, вимірювальних приладів, також переважали чоловіки, доля яких складала 1965 року – 76 %, 1969 року – 83 %, наладчиками автоматичних ліній та автоматів, зайнятих управлінням чи спостережанням за їх роботою, 1965 року працювало лише 7 жінок з групи працівників у 191 особу, 1969 року – 15 жінок з групи працівників у 250 чоловіків [3, с. 147]. Як бачимо, кількість жінок серед висококваліфікованих працівників збільшувалась дуже повільними темпами. Якщо подивитись на питому вагу цих працівників, то 1965 року серед наладчиків автоматичних ліній та автоматів працювало 3,6 % жінок, 1969 року кількість жінок збільшилась до 6 %.

На низький рівень кваліфікації жіночої робочої сили вказували наступні дані по окремих машинобудівних заводах, як з 1,5 тисяч робітниць Володимирівського заводу “Автоприлад” лише 8 мали 5 розряд, а серед 140 шліфувальниць 10-го Державного підшипникового завodu в Ростові-на-Дону лише одна мала 5 розряд [2, с. 110]. У Ленінграді більшість жінок, що працювали в машинобудуванні та металообробці, була зайнята малокваліфікованим та некваліфікованим трудом. Так питома вага жінок серед працівників машинобудівних заводів Ленінграда, зайнятих на малокваліфікованих посадах складала 61,3 % 1965 і 61,2 % в 1969 року [3, с. 150]. Жінки були зайняті переважно на таких професіях, як ліфтери, машиністи підйомників (88,3 зі 100 1965 року, 79,1 зі 100 - 1969 року), маркірувальники за допомогою машин (96,6 зі 100 1965 року, 81,3 зі 100 - 1969), паяльщиці (73,4 зі 100 1965 року, 86,7 зі 100 - 1969 року) та інших професіях, які виконувались переважно вручну та не потребували наявності високої кваліфікації [3, с. 150]. Доля жінок серед зовсім некваліфікованих працівників машинобудування та металообробки також була дуже великою. Відсоток жінок серед некваліфікованих працівників Ленінграда сягав 61,9 1965 року і за наступні декілька років він не лише не зменшився, а й навіть трохи збільшився і складав вже 62,4 - 1969. Жінки складали більшість у таких професіях некваліфікованого труда, як комірники (95,1 зі 100 1965 року, 96,7 зі 100 - 1969), мийники при машинах (90 зі 100 1965 року, 81 зі 100 - 1969), мийники вручну не при машинах (94,5 зі 100 1965 року, 94,7 зі 100 - 1969), стрілочниці (94,7 зі 100 1965 року, 92,9 зі 100 - 1969) [3, с. 151]. Тобто виникало дуже цікаве протиріччя, при якому, з одного

боку праця жінок використовувалась ширше, ніж дозволено деякими особливостями жіночого організму в тих професіях, які не потребували високої чи принаймні середньої кваліфікації, в той час, як, з іншого боку, доля жінок відставала в тих професіях, які не шкодили жіночому організму, однак потребували значної кваліфікації.

На машинобудівних підприємствах Ленінграда того часу проходила підготовка працівників безпосередньо на виробництві доволі широко. Однак, на багатьох підприємствах жінки мали змогу навчатися лише малокваліфікованих професій, в той самий час, як чоловіки освоювали ті професії, які потребували високої кваліфікації. Наприклад, такі заводи, як Кіровський завод, Перший Ленінградський авторемонтний завод, Експериментальний завод сільськогосподарського машинобудування та інші брали на навчання професій токаря, фрезерувальника, слюсаря, розточника лише чоловіків, і це обмеження професійно-технічної підготовки жінок на промислових підприємствах вузьким колом спеціальностей призводило до того, що більша частина робітниць отримувала свої професійні навички безпосередньо на робочому місці, опановуючи, в більшості випадків, професії малокваліфікованої та некваліфікованої праці [3, с. 167].

На початку 1970-тих років тарифікація чоловіків і жінок по розрядах у машинобудівній галузі виглядала таким чином: 1 розряд мали 29,1 % жінок і лише 5,8 % чоловіків; 2 розряд – 38,6 % - жінок та 17,2 % - чоловіків; 3 розряд – 26,8 % - жінок, 24,6 % - чоловіків 4 розряд – 4,4 % - жінок, 26,6 % - чоловіків, 5 розряд – 1 % жінок, 21,1 % - чоловіків, 6 розряд – 0,1 % - жінок, 4,7 % - чоловіків [1, с. 68]. Тобто, різниця в тарифних розрядах дуже велика. У першому, найнижчому розряді, до якого належали робітники, що виконували найлегшу та зовсім не відповідальну роботу, кількість жінок в декілька разів перевищувала кількість чоловіків, до третього розряду кількісні показники чоловіків та жінок були майже рівні. Однак, якщо поглянути на найвищий шостий розряд, до якого належали працівники, що виконували найбільш відповідальну роботу, то тут жінок майже не було. Це показники, що характеризували розподіл жіночої сили за тарифними розрядами у цілому по Радянському Союзу. В окремих областях ситуація з кваліфікацією жіночої сили дещо відрізнялась від середніх показників по країні, однак ця різниця не була принциповою. Так, наприклад, по кваліфікації жінок в машинобудуванні та металообробці Пермської області були такі дані [5, с. 238]:

Галузь промисловості	Роки	Р о з р я д и (%)					
		1	2	3	4	5	6
Машинобудування та металообробка	1969	9,9	56,3	26,4	6,7	0,6	0,1
	1972	8	51,6	28,9	9,9	1,5	0,1
	1975	5,5	52,1	27,7	12,3	2,3	0,1

Проаналізувавши дані таблиці, одразу можна зробити висновок, що питома вага жінок в вищих розрядах машинобудівної та металообробної промисловості Пермської області протягом 1969 – 1975 років зросла. Не дивлячись на це, більшість жінок була зосереджена в 2 – 3 розрядах, хоча потягом зазначених років кількість жінок тут зменшилась майже на 3 %. Так жінок, що мали 2 – 3 розряди було 1969 року – 82,7 %, в 1972 – 80,5 %, 1975 – 79,8 %. Порівняно з 1969 роком кількість жінок, що мали 1 розряд зменшилась на 4,4 %. У вищих же розрядах кількість робітниць зростала. Так кількість жінок, що мали 4 розряд за 1969 – 1972 роки зросла на 3,2 %, а за 1972 – 1975 роки ще на 2,4 %. Питома вага жінок, що мали 5 розряд зростала не такими стрімкими темпами, а саме за 1969 – 1972 роки збільшилась на 0,9 %, а за 1972 – 1975 роки на 0,8 %. Протягом 1969 – 1975 років не змінилася, правда, вага жінок серед працівників, що мали 6 розряд, вона так і залишилась на дуже низькому рівні, а саме 0,1 %. Тенденція зростання кількості жінок, що мали вищі розряди в загальній масі працівників існувала майже на всіх підприємствах машинобудівної та металообробної галузі Пермської області. Як приклад можна навести дані Олександрівського машинобудівного заводу та Пермського заводу “Торгмаш” [5, с. 138]:

Підприємство	Роки	Р о з р я д и (%)					
		1	2	3	4	5	6
Олександрівський машинобудівний завод	1969	24,3	38,3	22	12	3,4	-
	1975	14,6	35,9	29,3	17,4	2,5	0,3
Пермський завод “Торгмаш”	1969	39,1	39,1	14,4	4,6	2,8	-
	1975	30,3	38,9	17,3	9,7	3,8	-

Як бачимо, на цих заводах кількість жінок, що були зайняті на нижчих розрядах, скоротилася. Так, за найнижчими 1-м та 2-м розрядами на Олександрівському заводі, питома вага жінок за 1969 – 1975 роки скоротилася на 12,1 %, на заводі “Торгмаш” – на 9 %. У середніх розрядах кількість жінок по цим заводам напроти зросла. На Оександрівському заводі серед працівників 3 розряду кількість жінок виросла на 7,3 %, серед працівників 4 розряду – на 5,4 %, на заводі “Торгмаш” відповідно на 2,9 % та 5,1 %. На жаль, на заводі “Торгмаш” жінок серед працівників 6 розряду як не було 1969 року, так і не з’явилось 1975 року, однак на 1 % зросла кількість працівників серед тих, що мали 5 розряд. На Олександрівському заводі вага жінок серед професій, що тарифікувались 5 розрядом зменшилась на 0,9 %, це звісно було своєрідним кроком назад, однак, напротивагу “Торгмашу” на цьому заводі 1975 року серед жінок були ті, що отримали 6 розряд.

Незважаючи на проведені радянським урядом заходи, ця ситуація майже не змінилась і в наступні роки. Жінки, як і раніше були зайняті переважно в масових професіях, які мали найвищий 2-й, чи 3-й розряди, тому, як добре, професійно і старан-

но вони б не виконували свою роботу, піднятися вище зазначених розрядів вони просто не мали можливості.

Незважаючи на активну механізацію та автоматизацію машинобудівної та металообробної галузей виробництва, достатньо велика кількість жінок була зайнята переважно фізичною працею. 1970 року вага жінок, зайнятих фізичною працею в цих галузях складала 16 % [8, с. 143]. Якщо порівняти цей показник з показником 1959 року, то можна побачити, що кількість жінок, зайнятих фізичною працею не лише не зменшилась за ці 10 років, а навіть збільшилась на 1 %.

У 1970-ті роки зі 100 % жінок з вищою освітою – в машинобудуванні та металообробці було зайнято 49,3 %, а з середньою спеціальною освітою – 40,4 % [7, с. 19]. При цьому жінки були доволі нерівномірно розподілені в різних галузях машинобудування. Так переважна більшість жінок була зосереджена в приладобудуванні – більш ніж 12 % з вищою освітою та 10 % з середньою спеціальною освітою, в електротехнічній галузі – по 7 % з вищою та середньою спеціальною освітою, в автомобільній – приблизно по 5 %, в галузях важкого машинобудування зайнято по 1–2 % жінок – спеціалістів [7, с. 19]. Цікавим був і той факт, що, як правило, в великих містах відсоток жінок, що мали повну середню освіту був вищій, ніж, в маленьких, і в кожному місті, не дивлячись на його величину, середній рівень освіти був більшим в профілюючих галузях.

Кваліфікація жінок в машинобудуванні, як до речі, і в інших галузях залежала від віку працівників. Це можна побачити з таблиці [1, с. 73]:

Вік	Розподіл чоловіків по розрядам						Розподіл жінок по розрядам					
	1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6
До 19 років	20,9	56,4	13,6	7,3	1,8	-	54,8	22	15,6	0,6	-	-
20 – 24 років	5,2	30	37,9	23,1	3,8	-	38,8	38,6	20,6	1,9	0,1	-
25 – 29 років	3,3	14,2	29,5	32,2	19,7	1,1	27,6	43,2	24,5	4,1	0,3	0,3
30 – 39 років	4,6	11,3	22	28,2	29	4,9	19,7	38,1	35,1	5,2	1,8	0,1
40 та старше	5	7,8	19,7	29,3	28,3	9,9	15,4	41,7	31,6	9,1	2	0,2

Проаналізувавши дані, наведені в таблиці, можна побачити, як саме кваліфікація працівників, як чоловіків, так і жінок залежала від їх віку. Якщо подивитись на категорію працівників до 19 років, то тут відразу ставало помітним відставання жінок від чоловіків в кваліфікаційному відношенні. Однак в цьому віці це відставання можна було пояснити тим, що чоловіки раніше залишали навчання в загальних школах для

того, щоб отримати спеціальність, жінки, напроти, намагались отримати повну середню освіту. А ось в старших вікових категоріях, де, до речі, відставання жінок від чоловіків ставало вже більш помітним, це можна було пояснити штучним уповільненням їх кар'єрного росту та подвійним навантаженням. Як бачимо, жінки в усіх вікових категоріях були зосереджені, переважно в нижчих розрядах. Так перші два розряди мали 77,4 % жінок віці до 19 років і 35,2 % чоловіків, віці 20 – 24 років – жінок 70,8 %, чоловіків 17,5 %, віці 25 – 29 років – жінок 57,8 %, чоловіків – 15,9 % і віці 40 років та старше – жінок було 57 %, а чоловіків 13,8 %. Тобто жінки значно переважали в перших двох кваліфікаційних розрядах, більш того, у жінок кваліфікаційне зростання майже припинялось після 30 років. Якщо поглянути на найвищі розряди, то тут явна перевага була з боку чоловіків. Так останні найвищі 5 та 6 розряди мали 1,8 % чоловіків у віці до 19 років, і зовсім не мали жінки. У віці 20 – 24 років чоловіків, що мали 5 – 6 розряди було 3,8 %, жінок 0,1 %, віці 25 – 29 років 20,8 % чоловіків та 0,6 % жінок, віці 30 – 39 років – 33,9 % чоловіків та 1,9 % жінок, віці 40 років та старше 38,2 % чоловіків та 2,2 % жінок. Тобто до 30 років вага жінок серед найвищих розрядів навіть не долала 1 % бар'єру, а в найстаршій віковій категорії становила лише 2,2 %, відстаючи, таким чином, від чоловічого показника в цій же категорії на 36 %.

Від віку залежав стаж роботи. Так, якщо подивитися на дані Володимирського заводу “Автоприлад” у співвідношенні стажу роботи та кваліфікаційному розряду у такій професії, як збиральник, можна побачити явне порушення прав жінок. Так 1 розряд мали чоловіки зі стажем роботи 1,5 роки, жінки – 4,6 років, 2 розряд – чоловіки 4,6 років, жінки – 8,9 років, 3 розряд – чоловіки 8,9 років, жінки – 14,5 років [1, с. 75]. Тобто, жінкам доводилося працювати в 1,5 – 2 рази довше по професії, ніж чоловікам, щоб отримати наступний розряд. Як бачимо, жінці доводилося працювати 4,6 років, щоб мати 1 розряд, а чоловік, пропрацювавши ці ж 4,6 років, вже отримував 2 розряд. Така ж ситуація і з наступними розрядами, жінки працювали майже 9 років по професії і мали лише 2 розряд, а чоловіки, пропрацювавши 9 років мали вже 3 розряд.

Жінки, в тому числі й ті, що працювали в машинобудуванні та металообробці, у цілому випереджали чоловіків по рівню освіти, але, не можна не звернути увагу на той факт, що окрім того, що жінки мали менше часу для підвищення свого виробничого кваліфікаційного рівня, в цих галузях багато професій потребували перш за все фізичної сили та витривалості. Тому, навіть при одному й тому ж розряді, чоловіки випереджали жінок по продуктивності праці. Наприклад, на Харківському електромеханічному заводі слюсарі 1 розряду чоловіки виконували норму на 134 %, жінки – на 121 %, по 2 розряду – 165 % і 140 %, по 3 розряду – 174 % та 160 % відповідно [9, с. 41]. Можна побачити, що серед працівників 1 розряду жінки по виробничій нормі відставали від чоловіків на 13 %, по 2 розряду – на 15 % і по 3 – на 14 %, тобто різниця не змінювалась при підвищенні розрядів. Цей факт свідчив про деяку нераціональність у використанні праці жінок, яка передбачала оптимальний режим праці, враховуючи всі чи, принаймні, більшість зовнішніх та внутрішніх факторів жіночої праці.

У 1980-ті роки у машинобудуванні та металообробці 1 – 3 розряди мали 70 % робітниць, шостий – 1,3 % [4, с. 27]. Як і в попередні роки жінки продовжували виконувати переважно ручну роботу, яка несла більш тяжке фізичне навантаження, ніж механізована, яку виконували переважно чоловіки. На більшості підприємств до цьо-

го часу не були створені необхідні умови для подальшого просування жінок по тарифних розрядах. Так, на початку 1980-тих років лише 30 % робітниць машинобудування після закінчення виробничо-технічних курсів було надано більш високий розряд, у чоловіків 60 % [6, с. 34]. Тобто, серед чоловіків, що проходили ті ж курси, що й жінки, була більша впевненість в покращенні їх становища на виробництві, бо на практиці чоловіків підвищували в розрядах, судячи з наведених вище даних, в два рази більше, ніж жінок. Звісно, цей факт зовсім не стимулював прагнення жінок відвідувати різноманітні курси для покращення свого кваліфікаційного рівня.

Таким чином, у період “застоя” жінки, які працювали в машинобудівній та металообробній галузях, продовжували значно відставати від чоловіків у кваліфікаційному відношенні. Вони, у більшості випадків, виконували переважно ручну працю, яка майже не потребувала попередньої підготовки. Таке становище дуже часто залежало від упередженого ставлення самого керівництва підприємств до жіночої праці, не зацікавленості в ній. Радянське керівництво своїми діями намагалося змінити ситуацію з жіночою працею, однак його заходи виявлялися не ефективними.

Література:

1. Котляр А.Э., Турчанинова С.Я. Занятость женщин в производстве. – М.: Статистика, 1975. – 144 с.
2. Лукашук Ю.М. Социально-экономические проблемы использования женского труда. Дисс. канд. эк. наук – М., 1976. – 173 с.
3. Маркарян М.А. Социально – экономические проблемы использования труда женщин в промышленности. Дисс. канд. эк. наук. – Л., 1973. – 250 с.
4. Мезенцева Е.Б. Равенство возможностей в сфере занятости или «защитные меры» женщины перед лицом выбора. // Женщина и социальная политика. – М.: НИИ труда, 1992. – 205.
5. Михайлова Л.С. Женская рабочая сила и проблемы ее функционирования в условиях развитого социализма. Дисс.канд.эк.наук. – Пермь, 1979. – 277 с.
6. Новикова Э., Турчанинова С. Неиспользованный резерв // Социалистическое соревнование. – 1984. - № 2. - С. 34
7. Проблемы улучшения использования женского труда. – М.: НИИ труда, 1980. – 32 с.
8. Юк З.М. Труд женщин и семья. – Минск: Беларусь, 1975. – 238 с.
9. Янкова З.А. Советская женщина. – М.: Политиздат, 1978. – 159 с.

Г.В. Марасина

Женщина в производстве в период «застоя» (проблема квалификации).

В статье рассматривается проблема низкой квалификации женщин Советского Союза в период «застоя» в таких отраслях производства, как машиностроение и металлообработка, приводятся статистические данные как в целом по указанным от-

раслям, так и по отдельным заводам и профессиям. В статье делается вывод о значительном отставании женщин от мужчин по уровню квалификации, а также то, что женщины были сосредоточены преимущественно в массовых профессиях, которые требовали низкой или вообще не требовали квалификации.

Ключевые слова: квалификация, производство, машиностроение, металлообработка, период «застоя».

G.V. Marasina

A Woman in Industry in the Period of Stagnation (Problem of Qualification).

The article deals with the problem of low qualification of women in the Soviet State at the time of stagnation in such branches of industry as machinebuilding and metaltreatment. It contains statistic data on the whole of the above-mentioned branches and of separate factories and professions. There is a conclusion in the article about a significant lag of women compared with men as to qualification level and also the fact that women were occupied mostly in mass professions that required low or no qualification at all.

Key words: qualification, manufacture, period of stagnation, machinebuilding, metaltreatment.